

РОЗДІЛ 14 ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398:575.17(477.87)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.31.47>

ФОЛЬКЛОРНІ ТРАДИЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ У КОНТЕКСТІ ПОПУЛЯЦІЙНОЇ ГЕНЕТИКИ

FOLKLORE TRADITIONS OF THE POPULATION OF TRANSCARPATHTIA IN THE CONTEXT OF POPULATION GENETICS

Давидюк В.Ф.,

*orcid.org/0000-0001-9019-0466**доктор філологічних наук, професор,**професор кафедри української літератури**Волинського національного університету імені Лесі Українки*

Регіональна специфіка фольклору Закарпаття на загальноукраїнському тлі має контрастні відмінності, що неодноразово ставило українських дослідників у незручне становище щодо національної належності цих явищ. З іншого боку, жодна з фольклорних традицій сусідніх народів також не має повної відповідності за складом основних явищ із закарпатським фольклором. Існують відмінності і між фольклорними традиціями гуцулів, бойків та лемків, які проживають по той бік Карпатського хребта. Пошуки відповіді на питання про цю особливість не дали відповіді як на філологічному рівні, так і на географічному. Причина головно полягає в применшенні віку цих особливостей. Найбільша їх унікальність припадає на календарний фольклор, точніше майже на цілковиту його відсутність у гуцулів. З одного боку це легко пояснюється скотарською господарчою специфікою населення та відсутністю у зв'язку з цим жанрів, пов'язаних з аграрною магією (веснянки). З іншого ж тут мало відомі й купальські пісні, серед яких буває багато мотивів пошлюблення. Зрештою шлюбні періоди пастухів і хліборобів відбуваються теж в різні періоди. Ще важче пояснити відсутність ліричних пісень на гуцульському діалекті та їх достатність на бойківському та лемківському. У гуцулів усі ці запити задовольняє коломийка. Як це не парадоксально, але найближче до гуцульської традиції фольклор басків та греків.

Відтак стає очевидним, що відповіді на питання про унікальність гуцульського фольклору слід шукати не в сьогоденні, а в давніх шарах етністорії.

Унікальність Гуцульщини на археологічному тлі в контексті поширення фольклору визначається тим, що основна рільнича культура епохи неоліту культура лінійно-стрічкової кераміки, яка мала вирішальний вплив на формування хліборобських традицій а заодно й засобів магічного впливу на вегетаційну функцію землі, оминула Закарпаття. Ледь торкнулася його і то на пізньому етапі свого існування й культура трипільських орачів.

Натомість Закарпаття опанувала культура Старчево-Кріш зі скотарською специфікою господарства. Це й визначило подальший хід розвитку фольклорних традицій, які тісно пов'язані зі способом виробництва. Подальші енеолітичні археологічні культури Полгар та Баден тільки поглибили цю специфіку.

Осілість цього населення в регіоні підтверджує сучасний склад ДНК-кластерів місцевого населення. Серед нього третину становлять представники найпоширенішої в Східній Європі гаплогрупи R1a1, третину праєвропейської I1 та її балканської генної модифікації I2, а третину – близькосхідної E1b1b1a1b, яка поширилась на територію Закарпаття в епоху неоліту. Коли праєвропейська та арійська можуть вважатися тут пізнішого походження (III – 1 тис. до н.е.), то першооснову місцевого населення, схоже, становить близькосхідна (мігрувала з території сучасного Єгипту в V тис. до н.е.). Вона й визначила традиційну матрицю місцевого фольклору. Тим-то найближчі відповідники гуцульський фольклор знаходить серед північних македонців, албанців, греків, гагаузів, де близькосхідний генетичний компонент має приблизно такий же відсоток. Подальша асиміляція населення змінила його генетичні пропорції, та при сталому збереженні господарсько-культурних традицій істотного впливу на специфіку фольклору не мала.

Ключові слова: фольклор, Закарпаття, археологія, ДНК.

The regional specificity of the Transcarpathian folklore has contrasting differences on the all-Ukrainian background, which has repeatedly put Ukrainian researchers in an uncomfortable position regarding the national belonging of these phenomena. On the other hand, none of the folklore traditions of the neighboring folks have a complete correspondence in terms of the main phenomena composition with the Transcarpathian folklore. There are also differences between the folklore traditions of the Hutsuls, Boyks and Lemks who live on the other side of the Carpathian Range. The search for an answer to the question about this feature did not yield an answer both at the philological and geographical level. The main reason lies in the underestimation of the age of these features. Their greatest uniqueness is due to the calendar folklore, or rather to its almost complete absence among Hutsuls. On the one hand, this is easily explained by the pastoral economic specificity of the population and, in this connection, the absence of genres related to agrarian magic (spring

songs – vesnianky). On the other hand, the Kupala songs are also little known here, among which there are many motives for marriage.

After all, the marriage periods of shepherds and farmers also occur in different periods. It is even more difficult to explain the lack of lyrical songs in the Hutsul dialect and their abundance in Boyks and Lemks folklore. Among the Hutsuls, all these requests are satisfied by a kolomyika. Paradoxically, the folklore of the Basques and Greeks is closest to the Hutsul tradition.

Thus, it becomes obvious that answers to the question of the Hutsul folklore uniqueness should be sought not in the present, but in ancient layers of ethnohistory.

The uniqueness of the Hutsul region on the archaeological background in the context of the folklore spread is determined by the fact that the main agricultural culture of the Neolithic era, the culture of linear and ribbon ceramics, which had a decisive influence on the formation of agricultural traditions and at the same time the means of magical influence on the vegetation function of the land, bypassed Transcarpathia. It was barely touched by the culture of the Trypillia ploughmen, and even then, at the late stage of its existence.

Instead, Transcarpathia was mastered by the Starcevo culture with the pastoral specificity of the economy. This determined the further development of folklore traditions, which are closely related to the method of production. Further Eneolithic archaeological cultures of Polgar and Baden only deepened this specificity.

The settlement of this population in the region confirms the modern DNA clusters composition of the local population. Among them, a third are representatives of the most common haplogroup R1a1 in Eastern Europe, a third is Proto-Indo-European I1 and its Balkan genetic modification I2, and a third is Middle Eastern E1b1b1a1b, which spread to the territory of Transcarpathia in the Neolithic era. While Proto-Indo-European and Aryan can be considered to be of later origin here (III – 1st millennium BC), the primary basis of the local population seems to be Middle Eastern (it migrated from the territory of modern Egypt in the 5th millennium BC). It determined the traditional matrix of local folklore. Therefore, Hutsul folklore finds its closest counterparts among the Northern Macedonians, Albanians, Greeks, and Gagauz, where the Middle Eastern genetic component has approximately the same percentage. The further assimilation of the population changed its genetic proportions, and with the steady preservation of economic and cultural traditions, it did not have a significant impact on the specifics of folklore.

Key words: folklore, Transcarpathia, archeology, DNA.

Постановка проблеми. Фольклор Закарпаття має низку особливостей, які виводять його з т.зв. загальноукраїнського контексту, що створює певні незручності для фольклористів, щоб відстояти його українськість.

Аналіз останніх досліджень. Усе, що є в інших регіонах, але нема на Закарпатті, пояснюється дуже просто й одноманітно – «не збереглося». Такий присуд найчастіше знаходимо в фундаментальних працях Так ще від Ф. Колесси. В. Гнатюк пробував робити екскурси по той бік Карпатського хребта – в Румунію, Угорщину. Теж не те. Інакше. Відтак є всі підстави говорити про самобутність і навіть унікальність фольклорної традиції Закарпаття. В чому її суть?

На Закарпатті проживає три етнографічні групи. Найчисельніша гуцули. Сюди ж заходять ареали поширення бойків із Прикарпаття та лемків зі Словаччини й Польщі. Прикметно, що їхні традиції в межах Закарпаття дещо відрізняються від тих, що побутують на основних етнографічних масивах. Гуцули в межах краю в силу своєї географічної та чисельної переваги виявилися домінуючими в плані культурних традицій. Тим-то диференціювати, що на Закарпатті віднести до гуцульського первня, а що до бойківського чи лемківського майже неможливо. Особливо в сучасних умовах. Із цим зокрема зіткнулася в своєму дослідженні народної міфології О. Тиховська [11].

Одну з особливостей закарпатського варіанту календарно-обрядового фольклору ще півтора

століття тому зауважив Я. Головацький. За спостереженням ученого, тільки в закарпатських русинів Зелені свята називалися Русаллями. Втім у тамтешніх гуцулів вірування в русалок відсутні, а сама назва свята також не відома.

Чимало плутанини в диференціацію традиційної культури гуцулів, бойків і лемків внесли іноземці, для яких усе населення Закарпаття називалося так, як із того боку етнографічних меж – русинами, що означало українцями. Тільки в пізніші часи за польсько-словацькою номенклатурою цей етнонім перейшов винятково на лемків. Це ще більше утруднює використання літературних джерел для вивчення тих явищ культури, слід від яких на сьогодні малопомітний. Оскільки ж ситуація в цьому плані не йде до кращого, мусимо користуватись тим, що є. Відтак формувати робочі гіпотези, які потребуватимуть подальшого осмислення. Зокрема розширюючи пошукову базу даними суміжних наук. В нашому випадку археології, біогентики та геногеографії. Дві останні ще досить молоді галузі, які не мають достатньої кількості артефактів, тому їхні висновки з появою нових знахідок часто уточнюються само собою.

Ще понад сторіччя тому доцент Чернівецького університету Р. Кайндль зауважив: «В цілому гуцули співають не дуже радо. Рідко можна почути їх спів за роботою або в дорозі, хіба тільки вони захмеліли. Співають лише з особливих нагод, зокрема, на урочистостях, пов'язаних з випивкою, відтак у прядильних кімнатах. А також під час

Різдвяних свят і на похоронах» [7]. Таким чином учений оприявлює лише один вид пісень, який побутував у гуцулів. Це колядки. Поза тим учений зауважує «співи жіноцькі» з одноманітними мелодіями та усталеною ритмікою, до яких часто бувають причетні не лише дівчата, але й хлопці. Тут однозначно йдеться про співанки, сьогодні більше відомі за назвою коломийки. «Дуже мало задушевних, тужливих, сентиментальних віршів, хоча трапляються просто чудові; епічний жанр переважає» [7]. Отже, лірична пісня для місцевої традиції також не характерна. Мало що змінилося і через 100 років. Під час нашої першої експедиції на Гуцульщину 1999 р. ситуація дуже нагадувала описану. Зрештою, те саме трохи раніше від нас описав у фундаментальній праці «Гуцульщина» Р. Кирчів [8]. За слушним зауваженням ученого «певну регіональну своєрідність становить тут відсутність або порівняно менша питома вага в пісенному репертуарі обрядових та позаобрядових видів народної поезії (наприклад веснянок, купальських, жнивварських, загальноукраїнських історичних пісень)» [8, с. 330].

Постановка завдання. Суть багатьох досліджень фольклору Закарпаття зводилась до того, щоб підкреслити його загальноукраїнські риси. Перед нами стоїть інше завдання – пояснити причини його «незначних» відмінностей.

Виклад основного матеріалу.

Як уже зазначалось, в гуцульському репертуарі майже відсутні ліричні пісні, принаймні на місцевому діалекті. Лірична пісня – явище пізнє, постренесансне. Тому її відсутність в регіоні легко пояснити ізольованістю місцевих горян, які сповна не прилучилися до європейського Ренесансу. Перебуваючи в сфері культурного впливу різних неслов'яномовних метрополій, коли місцева еліта змушена була прилучатися до чужої мови, образно кажучи, вони його проспали в чужій постелі.

Та це не єдина лагуна в цілісній загальноукраїнській фольклорній традиції, яка вирізняє особливість фольклору населення цього краю.

У пісенному репертуарі гуцулів також немає й веснянок-гаївок. Можливо тому, що традиційно горяни займалися відгінним скотарством. Для них господарський рік складався з двох періодів. Перший починався відгоном овець на полонини, а другий синхронізувався початком стійлового періоду, тобто поверненням їх до господарів. Подібну, хоч і не ідентичну специфіку, має структура річного кола в молдован та румунів.

Втім, що в одних, що в інших існує плювіальний обряд Пеперуди, тобто обряд викликання

дощу, який на Балканах ще називають додольським. У гуцулів він відсутній. Внаслідок цього пояснити збіднення гуцульського жанрового складу фольклору впливом історичних даків, до яких належали й волохи, не випадає. Що ж до самого обряду, то він за своєю семантикою більшою мірою оказіональний, аніж календарний, тобто генетично – це ранньохліборобський обряд. Ранні хлібороби в долинах закарпатських річок з'явилися в VI тис. до н.е. Це були племена культури Кріш-Старчево, які зайшли сюди з території Румунії. Втім не вони визначили подальший шлях розвитку обрядових традицій, якщо основний його маркер часів неоліту тут відсутній. Тим часом «обливанка» в тій чи іншій формі існує в українських подолян, волинян, а також у хорватів, сербів, словенців, болгар, німців, індійців. Поширення її від Балкан через усю Азію аж до берегів Індійського океану однозначно виказує його арійське походження. Носіями арійського генетичного маркера а з тим і відповідних рільничих традицій у добу неоліту були племена культури лінійно-стрічкової кераміки (V тис. до н.е.).

Відсутність плювіального обряду в закарпатських горян найлегше пояснити метеорологічними чинниками. Дощової погоди в них більш ніж достатньо. Крім вівса й кукурудзи й так нічого з основних аграрних культур не досягає. Більше бракує сонця, ніж дощу. Та, схоже, причина не тільки в цьому. Адже основне свято в честь сонця – Купало – теж малопомітне в гуцульській обрядовості. Воно обходить, як і в багатьох країнах Центральної Європи збиранням трав та ягід, качанням по росі, рідше обкурюванням овець на полонинах. І знову ж таки при тому, що найбільша його популярність на українських землях припадає на не так уже віддалені Волинь та Поділля. Пояснення знаходимо в тому, що культура кулястих амфор середини IV тис. до н.е., в місцях популяції якої найбагатші купальські традиції, не дійшла до Закарпаття.

Єдиний на Закарпатті артефакт, який нагадує купальські традиції – великі зольники культури Ноа бронзового віку. Втім у нас давно існував сумнів, чи їх варто пов'язувати з святкуванням Купала, якщо в місцях їхнього поширення, купальський обряд в його традиційному розумінні не відомий загалом? Відповідь на це питання було дано порівняно недавно. І вона негативна [5].

Відтак з огляду на відсутність в обрядовій культурі гуцулів основних неолітичних та енеолітичних ритуалів складається враження, що неолітизація Європи оминула Закарпаття, принаймні якусь його частину. Цей здогад підтверджується

археологічними даними. Культура лінійно-стрічкової кераміки, яка несла хліборобські навички господарювання в Європу, обійшла Карпати боком в буквальному розумінні цього слова, а культура Кріш-Старчево, схоже, торкнулася його лише фрагментарно. Звідси виникає інше питання, звідки ж веде свій неперервний розвиток сучасна фольклорна традиція гуцулів. Почати, вочевидь, слід із того, чим вона представлена сьогодні.

Унікальність гуцульського фольклору позначена не лише в обрядовості. Такі уніками має й міфологія. До прикладу, невідомий решті українців велетень чугайстер, дуже охочий до танцю. Віддалено подібного до нього персонажа басахана вдалося відшукати лише в басків. А відсутність у віруваннях карпатських горян традиційного для більшості європейців образу вовкулаки або ж барсера – хіба не свідчення унікальності фольклорної традиції?

Найулюбленіший фольклорний жанр цього населення оповідки на різні теми. Жінки оповідають про одне, чоловіки про інше.

З пісенного репертуару на Закарпатті популярні пісні-балади – витвір постренесансної епохи. Втім їхні сюжети описують історичних осіб та події не старші XVIII ст. Далі ця традиція знаходить своє продовження в співанках-хроніках, особливо популярних серед лемків, та універсальному на всі випадки життя від весілля й до гуцульської тризни жанрі коломийки. Загалом жанр не дуже популярний на решті України, незалежно від його назви. Головне призначення – пісня до танцю. Але в Карпатах коломийки – не винятково танечні пісні. Їх не співали тільки під час роботи. А так всюди – на відпочинку, в шинку, під час весілля, раніше співалися й під час похорону.

Всю недоїмку побутування календарних пісень у гуцулів перекривають колядки. Стільки і так, як у Карпатах не колядують ніде не тільки в Україні, а й у світі.

Відповідники подібних фольклорних уподобань можна знайти насамперед у багатьох народів Балканського півострова. Основна прикмета – домінування хореографічного та музичного фольклору та бідність ліричного, представленого переважно історичною епікою, а до всього – слабкорозвинена фольклорно-календарна традиція. При тому більшість балканських народів пережили європейську неолітизацію і представлені близькоспорідненими хліборобськими культурами з анатолійськими витоками: Старчево в Сербії, Переш в Угорщині, Кріш у Румунії Караново в Болгарії, Сескло в Греції. На зміну усім їм прийшла інша рілнична культура Вінча.

Та 4300–4200 рр. до н. е. вона також зникає після внаслідок занепаду господарства, викликаного кліматичними змінами. Північно-західні популяції носіїв Вінча припускають брали участь у формуванні культури Лендель, яка з території сучасної Угорщини поширилась на північно-західну частину Європи, охоплюючи Волинь і Польщу, східні доклалися до формування культури Гумельниця на теренах Румунії та Бесарабії. Проте прямої спадкоємності між ними не помічено, тому їхнє зникнення та знелюднення зайнятих ними територій на кілька століть викликає чимало запитань, аналогічних тим, які стосуються трипільської культури. Можливо, вони, як і попередні, рятуючись від спеки, залишили ці території. В усякому разі перерва в кілька століть самодостатня для того, щоб попередня традиція на зайнятих колись цими хліборобськими племенами територіях була утрачена. Тож з часів енеоліту її тут уже не існувало.

Тим-то в Польщі та Німеччині, на шляху поширення ще від часів неоліту культури лінійно-стрічкової кераміки з Подунав'я на Волинь та до Паризького басейну обряд обливання, як і в кінцевих точках їхнього маршруту – Молдові та Франції, зберігся, а в Карпатах, які вона обійшла боком, відсутній.

Нічого нового в плані аграрних культур не внесли в традиційну культуру Закарпаття й представники полгарської та баденської культур, які проживали тут за часів енеоліту.

Суто на археологічному матеріалі етіологію цих відмінностей простежити важко. Хіба що спробувати в комплексі з біогенетикою. Втім ця молода наука також поки що не має достатнього нагромадження матеріалу, тож наші висновки щодо кореляції фольклорних традицій з геногеографією матимуть радше гіпотетичний характер, бо навіть самі біогегетики з появою нового палеонтологічного матеріалу часто їх змінюють. Що ж до сучасних тестових проб, то вони не відзначаються надійністю у зв'язку з тим, що сучасне населення України дуже перемішане. Тому-то принцип відбору ДНК-проб за критерієм трьох поколінь автохтонності, якого дотримуються генетики, а по суті це 60–75 років, остаточно не розв'язує проблеми чистоти експерименту. Адже всього три покоління потрібно й для зміни мови а з тим і ідентичності.

Як показали генетичні дослідження останніх років, унаслідок історично задокументованих міграцій чоловічого населення в межах української території на сьогодні вже виробилась доволі чітка генетична однорідність українських

популяції на всій українській етнічній території від Закарпаття до Білгородщини. Тим-то, що Слобожанщина, що Буковина, що Закарпаття, які розташовані на периферії етнічного ареалу і належали до зони змішання, «за спектром і частотами гаплогруп Y-хромосоми мають більшу схожість з іншими українськими популяціями, ніж із сусідніми етносами. І все ж існують і відмінності. Вони стосуються й Закарпаття. Адже тут проживає різне населення у т.ч. й немісцевого походження. Під час наших розпитів щодо етнографічної належності на запитання, ви хто: гуцули, лемки чи бойки, здебільшого виникали труднощі. Траплялися й відповіді: «Не ті, й не ті, ми українці». Чи то пак: «Румуни з того боку річки обзивають нас гайналями». У багатьох місцевостях у долинах річок категорично не погоджувалися називатися гуцулами: «Гуцули в горах живуть» (с. Пасіка поблизу Мукачеві). Фольклорні традиції тих, що в горах, і тих, що в долинах, теж бувають різні.

Як генетична неоднорідність корелюється з фольклорними традиціями, найпомітніше в прибережних селах, де населення здебільшого змішане.

Весільний обряд у Росішці гуцульський, але зі вкрапленням поміж коломинок і загальноукраїнських весільних пісень, деяких перероблених з поліського на гуцульський діалект: «Що смо хотіли, то смо зробили: з корита паляницю, а із дівки молодицю» [4, арк. 22]. Це при тому, що весільний обряд «комори» в Росішці, як загалом на Гуцульщині, відсутній.

А ось і пояснення: «...перший раз населили це село предки з Ровенської області. Справа в тому, що тут було солерудник – Солотвино, там був у селі рудник, у тот час ним управляли румуни, а ми підчинилися, вся територія підчинялася румунам. Ото там були робочі. Коли Катерина розігнала козачество на Україні, ото відти солдати всі українські та й не хотіли Катерині відчинятись а й втікали. Куди? В ліс. Отак зайшли, де се ми полоненими... І встановлювалися, де була вода. Вони тійшли крали там в панів, шо було... А там тече з Росішки така вода тепла, шо не замерзає – Теплиця... То вони стали між неї» [1, арк. 1–2].

Хоча в Великому Бичкові кивають у бік Росішки, що гуцули там живуть, частина населення вважає себе не гуцулами, а русинами, оскільки тут була Підкарпатська Русь, «за то то ми русини». Втім свою появу в цих краях місцеві мешканці відносять до буквально недавніх в історичному сенсі подій, пов'язаних із висе-

ленням лемків із своїх споконвічних територій: «*І нас 500 тисяч подданих привели у Мокочево і так тоті русини зеселили тут всі ріки*» [1, арк. 11]. Півмільйона населення для невеликого Закарпаття дуже велике число. За такими підрахунками лемки мали би становити тут більшість. Яскравий приклад такого підселення подає запис із Ганич Тячівського району: «*Коли наше село починалося, то було в ньому... саме більше було євреїв, нас було мало українців. А коли починалося село било там 2–3 хати. А тупір у нас вже 5 з половиною тисяч населення*» [1, арк. 21].

Село розміщене на березі річки Тересви, куди й заселяли післявоєнних переселенців з Лемківщини. Тому його фольклорний контекст зовсім інший, ніж на більшій частині Закарпаття. Тут можна почути легенди і про русалок, і про вовкулаків, які серед гуцульського населення не побутують, зате навіть не чули про чугайстра. Тому вже в кількох кілометрах звідти в Нересниці, яка має глибшу історію фольклорна традиція більше нагадує місцеву. Тому цілком відпадає більшість явищ календарного фольклору: «*В нас не було так прийнято веснянки заводити*» [2, арк. 42]. «*Так окремо щоби співали про весну, не було. То хто пішов у поле з коровою чи з овечками, то там собі співав, а так щоб було масово – ні*» [2, арк. 48]. «*Тут більше всього коломийки співали, пов'язані з весняним циклом*» [2, арк. 48]. Тематика таких коломинок цілком передбачувана: «*На високій полонині пасуться ягнята, Ой нівроку, як ся люблять наші молодята*». «*Піду я в полонину, та там собі вівкну, Та ще й газда як здуріє, то дасть за ня дівку*» [2, арк. 48]. Тут же в Тячівському районі ще в 70-х роках дотримувалися традиції, що на Юрія перед вигоном отар на полонини легінь-вівчар міг своєрідно заручитися з дівчиною, з якою мав одружитися після повернення. Відбувалося це в спосіб спільної мандрівки молодят в гори [6]. Подібна традиція існує в багатьох народів кельтського походження, зокрема і в британців. Там на початку травня з такими ж наслідками відзначали свято Белтан. найпотаємніші сторони якого розкрив пуританський письменник XVI ст. Філіп Стейбс, наголошуючи на тому, що рідко хто з дівчат повертався звідти дівчатами. В цьому полягала звичаєва специфіка традиційних вівчарів.

Попри явну нехіть закарпатців до аграрного виробництва, на звичаєвому рівні неолітичні хлібороби схоже мали свій вплив і на предків місцевого населення, яке досі практикує «обливанку». Тільки тут вона не великодня й не купальська, а юрійська. Притаманна тільки лемкам, які назива-

вають себе русинами, а практикується переважно в долинах річок.

«Поливалися на Юрія. В нас так, що хлопці і дівчата поливаються в воді, та одне одного поприскають, да так» [3, арк. 2]. Обливання на Юрія практикувалося і в Великому Бичкові: «То на Юрія обливають. А то обливають на Великдень увечері, йо увечеров» [4, арк. 2]. «Обливали (хлопці дівчат) на другий день Великодня» [2, арк. 49].

Усі ці обряди відбувалися винятково біля церкви, «Поливають коло церкви» [4, арк.]. «Дорослі коло церкви «кривотанчика» грали. Я то не знаю, як вже доросла була, у церкву заборонялося ходити, а то лиш біля церкви грали «кривотанчика» [2, арк. 47].

Обливання тут однозначно лемківська, бо в дні великодніх свят практикувався цей обряд і в словаків (кураска, oblievaska).

Один із парадокс календарної обрядовості місцевого населення виявляється в тому, що пам'ятаючи, що п'ятниця перерд Трійцею називається русальною, про самих русалок в більшості прибережних сіл нічого не чули [3, арк. 2]. В жодній зі сторін Закарпаття не пам'ятають традиційних обрядів, приурочених до Купала. Не знають і такої назви свята. Відзначають тільки церковне свято Івана, яке називається так, як у хорватів – Івандель. Тому-то відповідно до християнської легенди про чудодійне зцілення цього дня місцева обрядовість стосується тільки зільництва: «Давно ходили на Івандель, що жони, дівки тож збирали зілля» [2]. Не знані в регіоні й купальські пісні за назвою петрівочних: «В нас не було якихось таких обрядів, пісень, щоби співали в Петрівку» [2, арк. 48].

Отож, вже судячи з фольклорних традицій, етнографічний склад населення Закарпаття доволі строкатий. Та все ж пропорції представників різних генетичних груп тут дещо різняться від середньостатистичного по Україні.

Особливо це стосується жіночого населення, генетичні лінії якого в силу природних причин глибші, ніж чоловічі. Генетичні дослідження жіночого населення гірських районів Карпат, виявили багато надзвичайно цікавого матеріалу [14]. Одне з них підтвердило, що частина карпатських жінок нащадки мисливців за мамонтами палеолітичної епохи [10]. Зовсім різними виявилися гаплотипи гуцулок, бойківчанок та лемкинь. Відмінності помічені й серед гірського населення та мешканців долин. Популяції в гірських регіонах належали переважно до генетичних груп, які асоціюються з палеолітичним

європейським походженням. А ось серед бойків і гуцулів, які мешкають на долинних ділянках Карпат та в місцях з підвищеною скупченістю населення проявилися генетичні лінії неолітичних мігрантів з Близького Сходу. Істотно відрізняється генетика лемкинь. Вони представляють унікальну генетичну групу, яка в Європі майже відсутня. Втім її частота підвищена майже в десять разів у двох сучасних популяціях. Однією з них виявилися лемкині. Такий же її відсоток у неолітичній популяції культури лінійно-стрічкової кераміки, виявленої за аналізом рештків представників цієї культури в Західній Європі [13].

Тільки з цією культурою суміщається ареал поширення плувіального обряду. Тому серед населення гірських місцевостей, які вона оминула, незалежно від їхньої самоідентифікації він не проявляється.

Схоже, що обряд викликання дощу імітативним способом – це єдине, що перейняли лемкині від неолітичних фермерів.

Вражає генетична схожість жіночого населення Карпат із басками, представниками ще однієї території Європи, де предки сучасної людини пережили льодовиковий період. Що в одних, що в інших мтДНК гаплогрупу H має 50% жінок. Значно нижчий відсоток, але така ж відповідність в обох етнографічних груп (у межах 15%) у представниць цих етнографічних груп щодо гаплогрупи U, поширення якої в Європі пов'язують із місцевим мезолітичним населенням, хоч у більшості сусідів вона вища, і тільки в лемків нижча на половину [10]. Більше в жодного з народів вони не сягають ні такої кількості, ні такої відповідності. Чи не в цих генетичних збігах прихованно і коріння рідкісного екземпляра образу господаря лісу чугайстра в т.зв. «карпаторусів» (не знати, в гуцулів чи лемків, майже повний відповідник з «Тіней забутих предків» М. Коцюбинського описала нам респондента з Росішок на Рахівщині, мешканці яких, всупереч ідентифікації сусідів, не вважають себе гуцулами) та башахауна (в дослівному перекладі дикуна, тобто дикої людини, гоміноїда) в басків? Що один, що інший водночас постають і образами втілення страху (мабуть, саме жіночого) перед гірськими кичерами.

Бойківчанки за генетичними групами материнського походження статистично взагалі виявились не схожі на європейців, тоді як гуцулки від сучасних груп населення Центрально-Східної Європи, які мешкають у Карпатському регіоні, нічим не відрізнялися.

Значно більше інформації про вплив на сучасну традиційну культуру може дати ДНК-аналіз чоловічого населення. Вибірки по базі даних Y-гаплотипів, виконані сербськими біо-генетиками під керівництвом І. Веселіноович, а також проведені науковцями Інституту молекулярної біології і генетики НАНУ під керівництвом С. Кравченко спільно зі своїми іноземними колегами, які розміщені в ресурсі YHRD, подають дуже схожі результати воеводинських «русинів» з Нового Саду та українського населення Ужгорода. В обох випадках у схожих пропорціях домінують дві гаплогрупи: R1a1 (відповідно 43,5 та 30%) і E1b1b1a2 (26,1 і 25%) [15; 16]. Однак в воеводинській вибірці відсутні гаплогрупи I2a2, яку пов'язують з балканським вектором міграції, та західноєвропейська R1b1b2, які серед чоловічого населення Ужгорода становлять відповідно 20 та 15%. Що в одній, що в іншій вибірках мало помітна репрезентативність проєвропейської гаплогрупи I1 (8,7 та 5%).

Схожі результати подає Carpatho-Rusyn Heritage DNA Project ДНК-генеалогічної компанії Family Tree DNA. На основі його вибірки станом на 2010 рік співвідношення основних гаплогруп українського населення Карпат

E1b1b1 – 35%, R1a1 – 35%. Гаплогрупа I2a2 – 13,3%, R1b1b2 – 6,7% [12].

Усі наведені результати виявляють значно завищений відсоток серед українців Карпат чоловічого населення гаплогрупи E1b1b1a та дещо менший порівняно з загальноукраїнським відсоток гаплогрупи R1a1. Проте цей розподіл стосується лише гірських районів, тих, де відсутній обряд викликання дощу. А в місцях поширення культури лінійно-стрічкової кераміки з епохи неоліту до сьогодні домінує чоловіче населення з Y-хромосоною I2.

Y-гаплогрупа E1b1b1a1 виникла в кінці неоліту або на початку бронзового століття на Балканах або в Західній Азії. Етнічна і лінгвістична належність родоначальника гаплогрупи E1b1b1a1b і його найближчих нащадків поки не визначені. Ясно, що їх предками були єгиптяни, але скільки поколінь пройшло від моменту міграції з Єгипту до появи гаплогрупи серед європейських нащадків єгиптян – не відомо. До того моменту вони могли вже змінити єгипетські мову і національність на місцеві та асимілюватися.

Гаплогрупа E1b1b1a1b (V13) в даний час поширена досить далеко від батьківщини предкової гаплогрупи E1b1b1a1, переважно в Південно-Східній Європі (албанці, греки, карпато-русини,

македонці-цигани, македонці-слов'яни і південні італійці) і, в меншій мірі в Західній Азії (турки-кіпріоти, галілейські друзи, турки і палестинські араби).

Мабуть, саме зі впливом населення з чоловічою гаплогрупою E1b1b1 і слід пов'язувати унікальність культури українських гуцулів. Досить проаналізувати її генетичну частку серед народів, наближених до її прабатьківщини. Загальна картина поширення носіїв цієї гаплогрупи така: косовські албанці – 44%, ахейські греки – 44%, магнісійські греки – 40%, закарпатські українці – 32–33%, аргоські греки – 35%, цигани Північної Македонії – 30%, епірські греки – 29%, македонці-слов'яни – 22%, серби – 19%, македонські греки – 19–24%, болгари – 16%.

Характерним збігом в культурах усіх цих народів можна вважати відсутність у їхньому фольклорі епічного часу. Натомість – моментальна реакція на події, аналогічна карпатським коломиїкам та співанкам-хронікам. Осбливо це властиво грецькому співаному фольклору. У греків, а також в усіх південних слов'ян популярні також балади героїчного змісту на зразок гайдучьких та юнацьких пісень та жартівливі приспівки до танцю.

В усіх, як і в українських горян, цілковито відсутні календарні обряди з відповідним пісенним супроводом. Тому, що всі вони спадкоємні вівчарі. Календарний фольклор – це сфера рільників, а не пастухів. Натомість що в албанців, що в греків користуються популярністю пісні легендарно-міфологічного та казкового змісту, аналогічні карпатській баладі про проклятого Смока і святого Юра.

Найбільшу жанрову схожість із закарпатським має фольклор македонців, албанців, греків. Генетичний характер сучасного македонського народу говорить про те, що нинішні македонці виникли як продукт змішання корінного населення Балкан зі слов'янськими племенами, які з'явилися на території Македонії на початку VII століття. Підтвердження цієї версії можна знайти в різних антропологічних та генетичних дослідженнях, які констатують, що у сьогоднішніх македонців близько 70% слов'янських генів, а інші 30% характеризуються як генетичний матеріал народів, що населяли ці місця до приходу слов'ян.

Індоевропейський компонент, який у великій кількості потрапив на Закарпаття пізніше, змінив мову, антропологію місцевого населення, та не змінивши основного способу господарства, не зміг докорінно вплинути й на зміну місцевих традицій, у їх числі й фольклору.

Висновок. Популяційна історія населення Закарпаття в сукупності з географічними та кліматичними умовами наперед визначила чимало чинників життя та побуту місцевого населення, в тому числі й особливостей його фольклору. В міру більшої придатності для скотарського м'ясого господарства та непривабливості умов для розвитку аграрної культури арійська інвазія менше зачепила цей регіон в порівнянні з іншими регіонами України. Тому на цих територіях упродовж тисячоліть зберігалися господарські й культурні традиції неолітичних переселенців з Єгипту. Підтвердження цьому дають нечисленні дослідження в галузі популяційної генетики, в яких відповідний Y-гаплотип має третина сучасного чоловічого населення Закарпаття. Для порівняння середньо український показник становить лише 8%. Пізніші міграційні хвилі не були настільки потужними, щоб істотно змінити

усталені традиції і в культурній сфері, зокрема в галузі фольклору.

На основі зіставлення районування фольклорних явищ з даними біогенетики населення Закарпаття складається враження, що балканські фермери в епоху неоліту селилися по долинах (КЛСК), єгипетські в горах (Кріш-Старчево). Індоевропейська закарпатських горян схоже відбулася водночас з їхньою слов'янізацією вже в історичні часи. Інакше неможливо пояснити стійкого збереження в місцевій культурі саме прадавніх балканських традицій. Наступна потужна хвиля інвазії прибережних землеробів-слов'ян істотно змінила антропологію населення, змінила його мову, проте не стерла з побуту корінних традицій населення. Найстабільнішою частиною їхнього ества мешканців Закарпаття залишилися генетичний склад крові і фольклорні традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Архів Інституту культурної антропології, надалі – ІКА. Ф. 3-Ж. Од.зб. 8. (Зап. в с. Росішка Рахівського району від Йосипа Шендерюка, 1937 р. н.)
2. Архів ІКА. Ф. 3-Ж. Од.зб 9. (Зап. 2005 р. від учительки Маргарити Кошілки 1930 р.н. у с. Нересниця Тячівського району).
3. Архів ІКА. Ф. 3-Ж. Од.зб 13. (Зап. від Марти Ястонюк 1926 р. н. в с. Лози Іршавського району).
4. Архів ІКА. Ф. 3-Ж. Од.зб 14. (Зап. 2005 р. від Олекси Манзюка 1925 р. н. в с. Великий Бичків Рахівського району).
5. Давидюк В. Еклектика й систематика Купала. *Міжнародна конференція «Фольклор – стратегічний ресурс нації». Фольклористичні читання, присвячені професору Лідії Дунаєвській. 18.04.2019. Програма, тези доповідей.* С. 43–51.
6. Зап. 1977 р. від Івана Цубика 1956 р. н., мешканця Тячівського району.
7. Кайндль Р. Гуцули. Відень, 1894. 208 с.
8. Кирчів Р. Усна поетична творчість гуцулів. *Гуцульщина. Історико-етнологічне дослідження.* К., 1987. С. 319–343.
9. Кочкін І., Нікітін О. Генетичний аналіз гуцулів, бойків, лемків, 09.06.2016. URL: <http://spadok.org.ua/dnk-genealogiya/genetychnyy-slid-doistorychnych-migratsiy-v-etnichnomu-naselenni-karpat>
10. Нікітін О., Кочкін І., Відейко М. Карпатський напрямок неолітизації Східної Європи: аналіз генетичного матеріалу. *Трипільська культура. Пошуки. Відкриття. Світовий контекст. (До 100-річчя від дня народження О.Ольжича): Збірка наукових праць.* К., 2007. С. 137–140.
11. Тиховська О. Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект. Ужгород, 2021. 512 с.
12. Carpatho-Rusyn Heritage DNA Project, Y-DNA results URL: www.familytreedna.com/public/carpatho-rusyn/default.aspx?section=yresults
13. Haak W., Foster P., Bramanti B. et al. Ancient DNA from the First European Farmers in 7500-Years-Old Neolithic Sites. *Science.* 2005. № 10. P. 1016–1018.
14. Mitochondrial DNA Sequence Variation in the Boyko, Hutsul, and Lemko Populations of the Carpathian Highlands Alexey Nikitin et al., 2009
15. Veselinovic I, et al. Allele frequencies and population Y-chromosome STR loci in a Serbian population sample from Vojvodina province. 2008.
16. YHRD, Population ID 597 (Uzhgorod, Ukraine).